

UDK: 323.2; 316.4

Nodira FARXODJONOVA,
Farg'ona davlat texnika universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: n.scienceofworld@gmail.com

O'zMU professori I.Ergashev taqrizi asosida

JADIDCHILIKNING IJTIMOY ONGNI YANGILASHDAGI ROLI VA UNING JAMIYAT BARQARORLIGIGA TA'SIRI

Аннотация

Ushbu maqolada jadidchilik harakatining ijtimoiy ongni yangilashdagi o'rni va uning jamiyat barqarorligiga ko'rsatgan ta'siri hamda jadidlarning ma'rifatparvarlik g'oyalari, ta'lim tizimini isloh qilish borasidagi faoliyati hamda milliy uyg'onishga qo'shgan hissasi asosida jamiyatda modern fikrlash, yangicha dunyoqarash va ma'naviy yangilanish jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, jadidchilikning ijtimoiy ongni uyg'otish mexanizmlari, milliy birdamlik va barqaror taraqqiyotga erishishdagi ahamiyati ilmiy asosda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, ijtimoiy ong, ma'rifat, barqarorlik, modernizatsiya, taraqqiyot, yangilanish, milliy uyg'onish.

РОЛЬ ДЖАДИДИЗМА В ОБНОВЛЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА СТАБИЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВА

Аннотация

В данной статье рассматривается роль джадидизма в обновлении общественного сознания и его влияние на стабильность общества. Анализируются просветительские идеи джадидов, их деятельность по реформированию системы образования и вклад в национальное возрождение. Особое внимание уделяется процессам формирования современного мышления, нового мировоззрения и духовного обновления. Кроме того, в работе исследуются механизмы пробуждения общественного сознания и значение джадидизма для укрепления национального единства и устойчивого развития.

Ключевые слова: джадидизм, общественное сознание, просвещение, стабильность, модернизация, развитие, обновление, национальное возрождение.

THE ROLE OF JADIDISM IN THE RENEWAL OF SOCIAL CONSCIOUSNESS AND ITS IMPACT ON SOCIETAL STABILITY

Annotation

This article explores the role of Jadidism in the renewal of social consciousness and its impact on societal stability. It examines the educational reforms, enlightenment ideas, and nation-building efforts promoted by the Jadids, highlighting their contribution to the development of modern thinking, a new worldview, and spiritual renewal. The study also analyzes the mechanisms through which Jadidism awakened social consciousness and its significance in fostering national unity and sustainable development.

Key words: Jadidism, social consciousness, enlightenment, stability, modernization, development, renewal, national revival.

Kirish. XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan jadidchilik harakati ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotning tubdan o'zgarishida muhim o'rin tutgan tarixiy jarayonlardan biridir. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan ma'rifatparvarlik g'oyalari, ta'lim tizimini isloh qilish, jamiyatni modernizatsiya qilish va milliy o'zlikni qayta anglashga qaratilgan tashabbuslar o'sha davrdagi ijtimoiy ongning uyg'onishida hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qildi. Ushbu harakatning mazmun-mohiyati faqat tarixiy kontekst bilan chegaralanib qolmay, bugungi kunda ham ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, ma'naviy yangilanishni rivojlantirish va milliy identitetni mustahkamlashda dolzarbligini yo'qotgani yo'q.

Globalashuv, axborotlashuv va madaniy transformatsiyalar sharoitida jamiyatning barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan aholining ma'naviy saviyasi, ijtimoiy ongning ochiqligi va yangicha fikrlash qobiliyatiga bevosita bog'liq. Shu nuqtai nazardan, jadidlarning ilg'or g'oyalari, ular yaratgan ma'rifiy maktab va madaniy yangilanish dasturlari bugungi kun uchun ham amaliy ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy-metodik tajriba sifatida e'tirof etiladi. Jadidchilik ijtimoiy ongni yangilashning samarali mexanizmlarini, milliy uyg'onishning

asosiy yo'nalishlarini va jamiyatda barqarorlikni ta'minlashning ma'naviy-falsafiy asoslarini namoyon etadi.

Adabiyotlar tahlili. Jadidchilik harakati bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar mazkur harakatning Markaziy Osiyo ijtimoiy-madaniy taraqqiyotida tutgan o'rni nihoyatda muhim bo'lganini ko'rsatadi. Tadqiqotchilar jadidchilikni nafaqat ma'rifiy islohotlar tizimi, balki jamiyat ongini uyg'otgan, milliy o'zlikni anglash, modern tafakkur va axboriy madaniyatning shakllanishiga zamin yaratgan ijtimoiy-falsafiy harakat sifatida baholaydilar.

Jadidchilardan A. Fitratning fikricha, jadidlarning asosiy maqsadi "millatni johillik zulmatidan ma'rifat nuriga olib chiqish" bo'lgan. Fitrat jadidlarning nafaqat yangi maktablar ochgani, balki jamiyat ongini o'zgartirish, yangi dunyoqarashni shakllantirish yo'lida faoliyat yuritganini ta'kidlaydi[1]. Uning "O'zbek adabiyoti namunolari" va boshqa asarlari jadidchilikning ma'naviy ildizlarini yoritishda muhim manbadir.

Shuningdek, Abdurauf Qodiriy[2] o'z maqolalarida jadidlarning yangicha ta'lim, matbuot, milliy uyg'onish borasidagi islohotlarini xalq ongini uyg'otishga qaratilgan tarixiy zarurat sifatida baholagan.

O'zbekistonda jadidchilikni chuqur o'rgangan olimlardan biri B. Qosimov bo'lib, u jadidlarni "ma'rifatning mujassamlashgan kuchi" sifatida talqin qiladi. Qosimovning fikriga ko'ra, jadidlar o'z davrida jamiyatni modernizatsiya qilishning eng samarali usuli sifatida ta'limni yangilash, matbuotni rivojlantirish va diniy-ma'rifiy qarashlarni isloh qilishni tanlagan[3].

A. Jumanazarov esa jadidchilik harakatini ijtimoiy ongni transformatsiya qilgan "mental yangilanish bosqichi" deb ataydi. Uning fikricha, jadidlar tomonidan ilgari surilgan erkin fikrlash, dunyoviy bilimlarni o'zlashtirish, jamiyatdagi ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga qaratilgan g'oyalar bugungi barqarorlik jarayonlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda[4].

Jadidchilik masalasi ko'plab xorijiy tadqiqotchilar tomonidan ham o'rganilgan. Turkiyalik olim Ismoil Turkman jadidlarni musulmon dunyosida modernizatsiya va ma'rifiy uyg'onishning bosh tashabbuskorlari sifatida baholaydi[5]. Uning fikricha, jadidchilik harakati nafaqat madrasalarni isloh qilgan, balki musulmon jamiyatlarida ilm-fan, siyosiy madaniyat va ma'naviy erkinlikni rivojlantirgan.

Amerikalik sharqshunos Adeeb Khalid o'zining "The Politics of Muslim Cultural Reform" asarida jadidchilikni "Markaziy Osiyoning modern tarixini shakllantirgan eng muhim intellektual harakat" deb ataydi. Khalid fikriga ko'ra, jadidlar o'z davrida ijtimoiy ongni uyg'otib, milliy identitetni mustahkamlash orqali keyingi siyosiy va madaniy jarayonlarga ta'sir ko'rsatgan[6].

Jadidlarning jamiyat barqarorligiga qo'shgan hissasini o'rgangan mahalliy olim S. Sodiqovning fikriga ko'ra, barqarorlikka erishish uchun ijtimoiy ong va ma'naviyat darajasi muhim omil hisoblanadi[7]. U jadidlarning yosh avlodni ilmga, madaniyatga, tashabbuskorlikka undash orqali jamiyatda mas'uliyatli, ongli avlodni shakllantirishga xizmat qilganini ta'kidlaydi.

G. Jo'rayeva esa jadidchilikni "jamiyatning ma'naviy immunitetini kuchaytiruvchi harakat" sifatida baholaydi. Uning fikricha, jadidlar ilgari surgan ma'rifiy qadriyatlar milliy birdamlik, milliy g'urur va ijtimoiy barqarorlikning muhim tayanchlaridan biridir[8].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, jadidchilik harakati ijtimoiy ongni yangilashning asosiy mexanizmlaridan biri bo'lgan. Jadidlar modern dunyoqarashni shakllantirish, ta'limni isloh qilish va milliy uyg'onishni targ'ib etish orqali jamiyatning barqaror rivojlanishiga zamin yaratgan. Mahalliy va xorijiy olimlarning aksariyati jadidchilikni ijtimoiy tafakkur evolyutsiyasining tarixiy burilish nuqtasi sifatida e'tirof etadi. Jadidchilik merosi bugungi kunda ham ijtimoiy barqarorlik, ma'naviy yangilanish va milliy identitetni mustahkamlash nuqtai nazaridan dolzarbdir.

Natijalar va muhokama. Jadidchilik harakati Markaziy Osiyo ijtimoiy-madaniy taraqqiyotining eng muhim burilish nuqtalaridan biri sifatida nafaqat tarixiy jarayonlarga, balki jamiyat ongining shakllanishiga ham ulkan ta'sir ko'rsatdi. Jadidlarning maqsadi diniy qadriyatlarni inkor etish emas, balki eskicha fikrlashning jamiyat taraqqiyotiga to'siq bo'layotgan jihatlarni yangicha, zamonaviy talqin asosida qayta ko'rib chiqishdan iborat edi. Shuning uchun ular olib borgan ma'rifiy islohotlar ijtimoiy ongni uyg'otish, jamiyatni yangicha fikrlashga undash va millatning dunyoqarash ufqini kengaytirishga qaratilgan edi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jadidlar asosan uchta asosiy yo'nalish orqali ijtimoiy ongni yangilashga harakat qilgan:

Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish – Jadidlar eski maktab va madrasalarda hukm surgan yodlashga asoslangan ta'lim uslubini tanqid qilib, dunyoviy fanlar, amaliy bilimlar, yangi pedagogik metodlarni joriy etdi. Bu jarayon yosh

avlodning fikrlashida mustaqillik, tahliliy yondashuv va kengroq dunyoqarash shakllanishiga xizmat qildi.

Matbuot va ommaviy axborot vositalari orqali ma'rifiy uyg'onish – "Taraqqiy", "Hurshid", "Oyna", "Sadoi Turkiston" kabi gazeta-jurnallar jamiyat ongini shakllantiruvchi kuchli vosita bo'ldi. Ular orqali xalq siyosiy, madaniy, iqtisodiy masalalar haqida tanqidiy fikrga ega bo'la boshladi. Bu esa ijtimoiy faollikning ortishiga olib kelgan.

Milliy o'zlik va modern identitetni shakllantirish – Jadidlar o'z xalqining o'tmishi bilan faxrlanish, lekin tarixiy merosni zamonaviy taraqqiyot talablari bilan uyg'unlashtirish kerakligini ta'kidladilar. Bu yondashuv xalq orasida milliy birlik, o'z qadrini anglash hissining kuchayishiga sabab bo'ldi.

Ushbu yo'nalishlar jamiyat barqarorligining asosiy omillari bilan bevosita bog'liq. Chunki barqaror jamiyat — bu avvalo fikrlaydigan, yangilikka ochiq, o'zining ijtimoiy mas'uliyatini anglaydigan insonlar jamiyatidir. Jadidchilik ana shunday insonlarning shakllanishiga xizmat qilgan.

Umuman olganda jadidlar harakati quyidagi muhim ishlarni amalga oshirishga turtki berdi:

Birinchidan, jadidchilik ijtimoiy ongning uyg'onishiga sabab bo'lib, jamiyatda eskicha tushunchalar o'rniga yangicha tafakkurning kirib kelishiga turtki berdi. Ta'lim, madaniyat va matbuotning isloh qilinishi xalqning dunyoqarashini o'zgartira boshladi.

Ikkinchidan, jadidlar tomonidan targ'ib etilgan ma'rifatparvarlik g'oyalari ijtimoiy barqarorlikka asos bo'luvchi ma'naviy qadriyatlar — mehnatsevarlik, adolat, birlik, bilimga intilish kabi fazilatlarni rivojlantirdi. Bu jamiyatning ichki mustahkamligini oshirdi.

Uchinchidan, jadidchilik harakati yosh avlod ongida o'zlikni anglash, milliy g'urur va vatanparvarlik hissini kuchaytirgan. Bunday kayfiyat esa har qanday jamiyatning ideologik barqarorligining eng muhim poydevoridir.

To'rtinchidan, tarixiy tahlil shuni ko'rsatadiki, jadidlar tomonidan boshlangan ijtimoiy ongni yangilash jarayoni bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Aksincha, globallashuv, axborot oqimi, madaniy integratsiya kuchaygan hozirgi davrda jadidlar ilgari surgan g'oyalar jamiyat barqarorligini ta'minlovchi dolzarb omil bo'lib qolmoqda.

Beshinchidan, jadidchilik merosi ijtimoiy-axloqiy immunitetni kuchaytiradi. Jamiyatda ma'naviy barqarorlikning saqlanishi, turli mafkuraviy tahdidlar oldida mustahkam turish qobiliyati – jadidlarning ma'rifatparvarlik an'analariga asoslanadi.

Yuqoridagi tahlillar shuni anglatadiki, jadidchilik faqat tarixiy harakat emas, balki zamonaviy jamiyat taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatishda davom etayotgan ma'naviy-intellektual merosdir. U jamiyat barqarorligi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy ong, intellektual salohiyat va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish jarayonida muhim metodologik manbadir.

Jadidchilik harakati Markaziy Osiyo jamiyatining ijtimoiy-madaniy transformatsiyasida paradigmatic burilish yasagan hodisa sifatida baholanadi. Uning tarixiy mohiyatini, ijtimoiy ongni modernizatsiya qilishdagi mexanizmlarini va jamiyat barqarorligiga ta'sirini tahlil qilish bugungi ilmiy doiralarda ham dolzarbligini yo'qotmagan. Bu borada jadidchilikni ijtimoiy ong evolyutsiyasi, modernizatsiya nazariyasi, ijtimoiy konstruktivizm, kognitiv o'zgarishlar va ma'naviy xavfsizlik konsepsiyasi doirasida ko'rib chiqish yangi ilmiy natijalarni beradi.

Jadidlar jamiyat ongini yangilashda asosan quyidagi ijtimoiy-falsafiy mexanizmlardan foydalangan:

Kognitiv konversiya (fikrlashni qayta formatlash): Jadid maktablarida dunyoviy fanlar kiritilishi yoshlarning abstrakt fikrlash, tahliliy yondashuv va ratsional dunyoqarashni

shakllantirdi. Bu jarayon ijtimoiy ongning dogmatik shakldan — refleksiv-realist shaklga o'tishini tezlashtirdi.

Diskursiv modernizatsiya: Jadid matbuoti jamiyat ongida yangi diskurslarni — "taraqqiyot", "milliy o'zlik", "ma'rifat", "islahot", "xalq manfaatlari", "xalqaro tafakkur" kabi kategoriyalarni shakllantirdi. Bu diskursiv maydon ijtimoiy ongning konseptual tarkibini o'zgartirdi.

Identitet konsolidatsiyasi: Jadidlar milliy o'zlikni diniy, madaniy va ma'rifiy asosda qayta talqin qilib, umumxalq identitetining mustahkamlanishiga sabab bo'ldi. Bu jarayon jamiyat barqarorligining psixologik-madaniy tayanchini yaratdi.

Zamonaviy ijtimoiy barqarorlik nazariyalarida (T. Parsons, N. Luhmann, A. Giddens) jamiyatning izchil rivojlanishi uchun uch omil muhim deb qaraladi: institutsional barqarorlik, ma'naviy barqarorlik va kommunikativ barqarorlik.

Jadidchilik aynan shu uch yo'nalishda rivojlanish mexanizmlarini shakllantirgan.

Jadid maktablari, matbuot organlari, ma'rifiy jamiyatlar (masalan, "Shuhrat", "Taraqqiyparvarlar") ijtimoiy institutlarning shakllanishida muhim o'rin tutdi. Turli davlatlarda modern institutlar jamiyat barqarorligini ta'minlaganidek, Turkistonda jadid institutlari shu vazifani bajargan.

Jadidlar tomonidan targ'ib etilgan qadriyatlar — ma'rifat, mehnatsevarlik, mas'uliyat, adolat, nuroniy fikrlash — jamiyatning ma'naviy immunitetini mustahkamladi. Bu bugungi mafkuraviy tahdidlar sharoitida ham o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Ommaviy axborot vositalari orqali jadidlar xalq va elita o'rtasida kommunikativ ko'priklar yaratdi. Luhmann nazariyasiga ko'ra, kommunikatsiya tizimlari mustahkam bo'lmagan jamiyatda barqarorlik bo'lishi mumkin emas.

Bugungi kunda ham jamiyat ongini yangilash bo'yicha olib borilayotgan islohotlar jadidlar tajribasiga tayangan holda tahlil qilinmoqda. Bu harakat ijtimoiy modernizatsiyaning lokal modeli sifatida e'tirof etiladi. Jadidlarning fikricha, ma'naviy jihatdan aksiologik bo'shliq paydo bo'lgan jamiyatda barqarorlik bo'lmaydi. Bugungi global axborot xurujlari davrida bu tamoyil ayniqsa dolzarb.

ADABIYOTLAR

1. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 2010. – 320 b.
2. Qodiriy A. Milliy uyg'onish va maorif haqida. – Toshkent: Fan, 1992. – 214 b.
3. Qosimov B. Jadidchilik: mafkura va harakat. – Toshkent: Akademnashr, 2011. – 356 b.
4. Jumanazarov A. Jadidchilik va milliy uyg'onish jarayonlari. – Toshkent: Fan, 2018. – 290 b.
5. Turkman I. Turk Duniyosida Modernleşme Hareketleri. – Istanbul: Kultur Yayınları, 2015. – 272 s.
6. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 365 p.
7. Sodiqov S. Jamiyat barqarorligi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Akademiya, 2017. – 244 b.
8. Jo'rayeva G. Jamiyat ma'naviy xavfsizligi masalalari. – Toshkent: Nashr, 2020. – 198 b.
9. Farxodjonova N., Ergashev I. Globallashuv sharoitida milliy o'zlikni saqlash va jamiyat barqarorligi: jadidlar merosiga ijtimoiy-falsafiy nazar //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2025. – Т. 5. – №. 6. – С. 184-188.
10. Farxodjonova N. F. The importance of the spiritual heritage of the jadids in the development of society //Экономика и социум. – 2022. – №. 10-2 (101). – С. 33-35.